

Sild i tande. Foto: www.alamy.com

Abstract

Traditionally Danish colonial history is seen as a relationship between the King, rich traders, activities in Copenhagen and on the other hand the colonized areas. But there were many relations between the Danish West Indies and other places in Denmark. This is an example of a strong connection between a small town in Denmark and the Danish West Indies. A herring saltery in Kalundborg in West Zealand, Denmark, exported herring to the Danish West Indies from 1839-1850. Herring was essential in a colony based on enslaved labor, where it was used as stable food. Situated on islands, the colony was dependent on imports of necessities from the outside world and good trade relations were therefore a fundamental condition. In Kalundborg, entrepreneurs founded a herring saltery, which helped to maintain the colony in the West Indies and gave economic growth to West Zealand.

Saltede sild som slavekost¹

– Fra Kalundborg til Dansk Vestindien

Af Karen Sivebæk Munk-Nielsen

¹ Brugen af ordet 'slave' har i de seneste år været diskuteret. Er man født slave, eller er det noget, andre gør dig til kort efter fødslen? Termen 'slavegjort' har efter det engelske ord 'enslaved' vundet indpas i dansk faglitteratur og formidlingstekster, fordi det argumenterer for, at det er andre mennesker, der gør dig til slave; det er ikke noget, man naturligt er som biologisk væsen. I denne artikel har jeg valgt at bruge ordet ufri, da det efter min vurdering dækker begrebet fyldestgørende. De tilfælde, hvor jeg anvender ordet 'slave' eller det kontroversielle ord 'neger', er i forbindelse med citater fra de historiske kilder.

² I dette emne om sild er det naturligt også at se på de ufries ernæring. Antropologen Karen Fog Olwig har forholdt sig kort til de ufries kost delvist baseret på britisk forskning, hvor Neville A. T. Hall fra universitetet på Jamaica har belyst de danske ufries forhold i bogen *Slave Society in the Danish West Indies*. St. Thomas, St. John and St. Croix, hvor Hall forsøgte at sætte de danske forhold ind i en større caribisk sammenhæng. Britisk forskning har ellers naturligt nok haft fokus på De Britiske Jomfruøer, hvor de ufries levevilkår på store øer som netop Jamaica er belyst. Historikerne Arnold R. Highfield og George Tyson fra U.S. Virgin Islands har beskrevet de danske ufries vilkår. Niklas Thode Jensen har i sin ph.d.-afhandling fra 2006 udførligt behandlet de danske ufries sundhedstilstand og dermed også deres kost.

På den naturskønne halvø Asnæs ved Kalundborg ligger nogle bygninger midt på strandengen. Stedet hedder Havnepark, men her er hverken havn eller mark. Der er i dag en lille badebro, hvor der engang var et driftigt udskibningssted. Dette populære badested har nemlig engang været en vigtig brik i forbindelserne mellem Danmark og Dansk Vestindien. Traditionelt er dansk kolonihistorie blevet behandlet med fokus på Københavns stærke bånd til øerne ved kongens og de magtfulde adelsfamiliers økonomiske interesser med emner som etablering af kolonien, handelskompagnier, straf af de ufri, flåden, sukker og rom. Provinsens rolle og forbindelser er forholdsvis underbelyst. I et speciale fra 1986 af Niels-Jacob Bjerregård beskrives den tidlige handel 1777-1807 fra ni danske provinshavne, men ellers er det småt af litteratur, der er at finde om provinsens rolle i det dansk vestindiske koloniale system.² Hvis man ser nærmere i kilderne, var der dog mange forbindelser mellem den dansk vestindiske koloni og provinsen. På Museum Vestsjælland har vi siden 2016 set på, hvor mange tråde vi har kunnet trævle op mellem Vestsjælland og Vestindien. Trådene er mange, og vi er slet ikke færdige med at behandle det hele endnu, men vi er overbevist om, at hvis man søsatte et forskningsprojekt på landsplan med fokus på provinsens relationer til Vestindien, ville man få et meget mere nuanceret billede af båndene mellem moderlandet og den danske koloni, end man har i dag. At have en koloni har ikke blot involveret hovedstadens aktører og militærvæsen, det har involveret mennesker

og virksomheder i hele landet. Eksemplet her er et sildesalteri i Kalundborg, der fra 1839 eksporterede saltede sild til Dansk Vestindien. En industri, der kollapsede, da de danske slavegjorte blev fri i 1848.³ Dette behandles her ved at anvende kilder fra Rigsarkivet, lokalarkiver, aviser og faglig litteratur.

Sild som basiskost

Siden grundlæggelsen af Dansk Vestindien i 1671 har alt skullet sejles til øerne: byggematerialer, møbler, redskaber, beklædningsgenstande, kontorartikler etc. Dertil kom mad, både til frie og slavegjorte indbyggere. På trods af de beskedne størrelser af plantagerne udgjorde fødevarer til øerne efter 1720 alligevel omkring 25 % af de udsendte værdier fra Danmark til øerne. Fødevarerne bestod af mel, fisk, kød, gryn, ærter, smør, mel, brændevin og øl.⁴ Fisk og mel blev brugt til de ufri.

Fra begyndelsen var der ufri arbejdskraft på de Dansk Vestindiske Øer. Der var tale om forholdsvis små plantager, da de to øer St. Thomas og St. John (der blev dansk i 1719) var kuperede og svære at drive landbrug på.

Da den store flade ø St. Croix i 1733 blev tilføjet kolonien, blev der grundlag for store plantager med op til flere hundrede ufri. Den altdominerende afgrøde var sukker, men der blev også dyrket bomuld og tobak.

Plantageejerne sørgede for kost og boliger til de mange ufri, der alle oprindeligt stammede fra mennesketransporter fra Vestafrika til Amerika og Vestindien. En del af dem var født på øerne, nogle var blevet handlet via andre vestindiske øer. Og der var mange. De ufri udgjorde, da plantagesystemet var på sit højeste i 1790'erne, 90 % af befolkningen i den danske koloni. Faren for oprør var konstant, og der var da også jævnlige oprør – det kendteste er oprøret på St. Jan i 1733, hvor de ufri overtog øen i over et halvt år.

De ufri boede samlet i en afdeling på plantagerne, oftest kaldet slave-landsbyen. Her kunne der soves, leves, forarbejdes og laves mad. Hurtigt fandt plantageejerne ud af, at de ufri kunne få tildelt egne små jordlodder, provisionsgrunde, på plantagerne; et system, der var også meget udbredt i resten af Caribien. Her dyrkedes grøntsager som supplement til den sparsomme uddelte kost, der hovedsagelig bestod af majsmelet og saltede fisk. Provisionsgrundene var ofte placeret på terræn, hvor det ellers var vanskeligt at dyrke sukker. De dyrkede grøntsager kunne ofte bestå af søde kartofler, tomater, madbananer, græskar, cassava og yams. Hvis deres ejer gav tilladelse til det, kunne disse provisioner også være beskedne indtægtskilder for de ufri ved salg af grønt på det lokale marked. Dette system beskrev hernhutterpræsten

³ Jeg vil gerne rette en tak til Mads Findal Andreassen for at have gjort mig opmærksom på dette emne samt David W. Knight Sr. for vejledning og fotografier vedrørende de nuværende vestindiske forhold.

⁴ Gøbel 2015, 115.

Christian G.A. Oldendorp i bogen *Geschichte der Mission der evangelischen Brüder auf den Caraibischen Inseln St. Thomas, St. Croix und St. Jan* fra 1777, og han beskrev også fordelene ved det: „Diese Einrichtung entladet den Herren von aller seinern Sorge für den Unterhalt seiner Sclaven; und diesen ist sie viel angenehmer und vortheilhafter, als wenn ihnen das Nötige zu ihrem Unterhalt in Natura gereicht würde, welches auf einigen englischen Plantagen in St. Croix geschiehet. Den auf seiner kleine Plantage geniesset der Neger eine Art von Freiheit, indem er sie nach seiner eigenen Wahl bearbeitet: und da alles, was er sich aus derselben erwirht, sein Eigenthum ist, so dienet solches gar sehr zur Aufmunterung des Fleisses und der Industrie; welches den gedachter englischen Einrichtung nicht hatt findet. Der Neger wird auch dadurch um so mehr an die Plantage seines Herrn gebunden, indem er in derselben gleichem ein Eigenthum hat.“⁵

Det, som Oldendorp fortæller ovenfor, er, at muligheden for egen jordlod, set med plantageejernes øjne, havde to fordele: De ufri sørgede selv for et sundt supplement til den basale kost, og ved at uddele jordlodder blev de slavegjorte knyttet til jorden på plantagen, noget, som engelske plantageejere tøvede med ved at uddele provisioner i stedet for jordlodder. En mæt slavegjort med egne afgrøder gør ikke så nemt oprør som en, der er sulten og ingen egen afgrøde har.

En anden væsentlig samtidig kilde til de slavegjortes vilkår er skrevet af rektoren ved det vestindiske skoleinstitut, Hans West, i 1793. Han skrev således: „Tvende Gange om Ugen tilmaales hver Neger af Overseeren 10 til 12 Potter Magismeel (indian meal), der er langt drøiere end Rug- eller Hvedemeel, og bringes reent og fiint fra det flittige Nordamerika; heraf bager Negeren sig daglig et slags friske Kager paa Risten, eller laver Klumper deraf i hans Calalu eller Peberpot. Paa lige maade faaer hver sin Andeel salte Provisioner af Flesk eller Kiød, som fornemmelig Marstrandske Sild, men som jeg ikke erindrer Qvantiteten heraf, vil jeg hellere tie, end angive Uvished. Dette kaldes Negerenes allowence; og kan i det ringeste anslaaes til 25 Rdr. Aarlig for hver Person. Foruden dette har hver Neger paa de fleste Plantager sin anviste Jordlod, hvori han planter, hvad han lyster, og som i frugtbart Veir giver ham tilstrækkelig Erstatning. (...) faa opelske de Fiær-Kreature, Frugter og saadant, som de fornemmeligen om Søndagen bringe til Torvs; dette bestaaer i Høns, Perlehøns, Ænder, Duer, Kyllinger, Æg, Grise, Kid, Yams, Batatas, Pomkin, Casadabrød, Bønner af forskellige Sorter, Agurker, Meloner, Appelsiner, Mamaier, Papaier, Rottinæbler, Caseju, Lemoner, Gujava, Sukkeræbler, Sursof, Guavabær, Ocra, Bananas, Bacuba, Tanje, Roer, Gulerødder, Persille, Kaal og alle de øvrige

⁵ Oldendorp 1777, 374-375.

Fig. 1. Maleren F. Melbye skabte et litografi i 1850 på St. Jan, hvor en provisionsgrund vistest. Litografiet blev trykt i 1856 i bogen 'Danmark i Billeder 1852-1856'. Den originale billedtekst lyder bl.a.: „(...) I Forgrunden af vort Billede see vi flere Planter, som vise, at dette Sted er en saakaldet Provisionsgrund eller et lille Jordlod, som er overladt Negrene til Dyrkning. Det lille Træ til Høire har i flere Henseender Lighed med Palmerne, da den lige ugrene Stamme viser regelmæssige Ar af de affaldne Blade, og da disse, der ere meget store, 5-7 lappede og sidde på 3 Fod lange Stilke, alle udgaae fra Toppen af Stammen. Det er Papaven eller Melontræet (*Carica Papaya*), der bærer store Frugter, som ligne Melonen og sidde i stort Antal (30-50) ved Grunden af Bladstilkene. Bag ved dette sees de store lysegrønne Blade af Pisangen (*Musa paradisiaca*) og Bananen (*Musa sapientum*), hvis nærende Frugter i alle Tropelande for en stor Deel erstatte Brødet. Foruden disse kjende vi let Cocospalmen, Sukkerrørerne, og den Plante, som sender sine Ranker henad Jorden med store hjerteformede Blade, er en Art Græskar (*Pumpkin, Cucurbita Pepo*), hvis Frugter koges og udgjøre en yndet Spise blandt Creolerne (...)“ Bærentzen „Danmark i Billeder“ 1856.

*Sorter af Frugter og Grønsel, som hiin Himmelegn frembringer til Vederqvælgelse og Næring.*⁶

Man kan udlede af Wests tekst fra 1793, at de supplerende afgrøder fra provisionsgrundene stadig i starten af 1790'erne spillede en væsentlig rolle til både ernæring og indtægt for de slavegjorte, og at sildene på dette tidspunkt overvejende kom fra Marstrand, altså hele vejen fra Sverige.

I en liste bagerst i Wests bog ses, hvilke varer der blev udført til Vestindien fra København i 1791. Heraf kan ses, at indenlandske sild udgør beskedne 472 1/4 tønder.⁷ Der står desværre ikke, hvor i Danmark de kom fra. West anslår i samme tekst, at der på dette tidspunkt befinder sig omkring 12.000 ufri på St. Croix, og at salget af diverse produkter udgjorde en forholdsvis stor andel af den lokale økonomi.

Dette understøttes af antropologen Karen Fog Olwig, som nævner, at salget af slavegjortes egenproducerede provisioner på britiske Jamaica udgjorde ca. 20 % af økonomien og dermed var en faktor, som kolonimagten ikke kunne ignorere.⁸

I Niklas Thode Jensens ph.d.-afhandling har han undersøgt, hvor mange sild der typisk blev uddelt på plantagerne. Han er kommet frem til, at der i perioden 1807-1848 blev uddelt omkring 10 sild pr. ufri voksen om ugen, samt at den uddelte ration af majs mel var cirka halvdelen af, hvad West beskrev i sin tekst. Dermed fik de ufri ifølge Thode Jensen i første halvdel af 1800-tallet ca. 3,75 kg majs mel og 10 sild at leve af om ugen.⁹ Dette dækkede naturligvis ikke de ufris ernæringsbehov, og derfor var supplerende kost essentiel.

Efterhånden som landbruget intensiveredes på St. Croix i slutningen af 1700-tallet, blev flere og flere af de ufris provisionsgrunde inddraget til sukkerproduktion, og dermed blev de ugentlige uddelte rationer af majs mel og saltede fisk yderligere en vital del af de slavegjortes eksistensgrundlag. Dette kan eksemplificeres ved en retssag fra 1799, hvor de ufri kollektivt blev straffet af deres ejer på plantagen Bonne Esperance på St. Croix efter anklager for tyveri af nogle perlehønsæg ved at få inddraget deres uddelte ugentlige provisioner, deres *allowence*. Slaverne klagede til myndighederne, og ejeren blev straffet, da man anså denne inddragelse for tortur: „At tilbageholde plantagens slaver en uges forplejning for tyverier, begået af en uopdaget gerningsmand, er en hårdhed, der nærmer sig grusomhed, thi når end nogle af plantagens Negre fører den økonomi, at de med beholdning ville afværge egentlig hunger, er det andre, som ene og alene stoler på deres ugentlige ranson.“¹⁰

Der var flere af denne slags konflikter, hvor de slavegjorte klagede over

⁶ West 1793, 72-77.

⁷ West 1793, 204.

⁸ Fog Olwig 1980, 49.

⁹ Thode Jensen 2006, 195.

¹⁰ Christiansted ekstra Bytingsret, domsprotokol 1799 i Olsen 2001, 42.

dårlig ernæring. Sukkerproduktion var ekstremt fysisk krævende, og derfor var markslaverne hele tiden på kanten af underernæring. På de mere kuperede øer St. Thomas og St. Jan forblev provisionsgrundene en væsentlig del af de slavegjortes kost, da disse øer var så uegnede til stordrift, at plantagedriften aldrig kom op i samme skala som på hovedøen St. Croix.

Tørke, orkaner og sild

Efter nogle fede år fra 1790'erne til 1810'erne render den dansk vestindiske koloni i 1820'erne ind i en alvorlig økonomisk krise. Revolutionen på den store franske sukkerø St. Domingue i 1791-1804 gav et stort vakuum i sukkermarkedet, og det danske sukker fik gyldne tider. Dette fik de fleste plantageejere til at inddrage de slavegjortes provisionsgrunde til sukkerproduktion for at optimere mængden af sukker. Da markedet derefter blev oversvømmet af billigt sukker fra bl.a. Brasilien og Louisiana, og internationale krige hærgede Caribien og Europa, fik de danske øer problemer. Man kunne ikke betale for føde til de ufri, og de danske myndigheder måtte i 1823 udstede statsgaranti for betaling af provisioner, da virksomheder i Nordamerika, der leverede sild og majsmel, tvivlede på de dansk vestindiske plantageejerers likviditet. Plantageejerne måtte derefter skylde penge til staten, og mange gik konkurs. Auditør og plantageejer Steen Bille sammenlignede plantageejernes situation med hjemlige landmænd: „Er han ikke nødt til ved slige lejligheder enten at formindske besætningen eller tilstå mindre foder? Men vi kan ikke slagte vores besætning, vores besætninger består af menneskelige væsener, som det er vor pligt at underholde“.¹¹

I 1826 justeredes toldreglerne til laveste sats på 5 % for indførte indenlandske fødevarer og Nordamerika. Netop fra disse steder stammede størstedelen af den majsmel og saltede fisk, som de slavegjorte fik som provision.¹² Dette blev blandt andet indført efter von Scholtens arbejde for at få provisioner nemmere til øerne. I et brev til kongen opfordrede han således til lavere told på provisioner, og at man satsede på forsyninger fra moderlandet Danmark, hvilket også ville holde værdier indenlands i en situation, hvor flere plantageejere var forgældede.¹³

I 1830'erne blev øerne desuden ramt af tørke. De uddelte rationer og de slavegjortes supplerende kost blev et vigtigt fokus i korrespondancen til København fra den siddende generalguvernør, Peter von Scholten. Tørken udfordrede naturligtvis produktionen af sukker, men den ødelagde også de ufris afgrøder på de tilbageværende provisionsgrunde, og derfor var de ufri afhæn-

¹¹ Vibæk 1966, 318.

¹² Poul Erik Olsen 1988, 124.

¹³ 1826-1831 Arkivsamlings: Dansk Vestindien Arkivskaber: Generalguvernementet Arkivserie Kopibog for skrivelser til Kongen Indhold 1816-1826 Folio nr. 37.

gige af de uddelte rationer af sild og majsmel. Resultatet var hungersnød. Han skrev i 1831: „Imidlertid krævede mange af de Planteres Forfatning, at den maatte tilstaaes Laan til Indkjøb af Provisioner for at føde deres Slaver; thi ved Undersøgning befandtes, at der kun havdes Magismeel og Sild for 4 Uger på Landet (...)“¹⁴

Situationen forbedredes ikke året efter, hvor von Scholten så sig nødsaget til at indføre toldfrihed for slavekost i orkansæsonen: „(...) til Opmuntring af Tilførsel af Magismeel, Magiskorn, Sild og saltet Fisk, Negerpopulationens vigtigste Fødemidler, og for at lette Plantage-Eierne i deres i nærværende, i almindelighed høist trængende Forfatning, Anskaffelsen af disse Nødvendigheds-Artikler, hvoraf Mangel eller Dyrhed kunde afstedkomme en for Coloniens Sikkerhed høist farlig Misfornøielse, - har fundet sig foranlediget til at tillade den fri Indførsel fra 1. ste juni til 1. ste December dette Aar (...)“¹⁵

I 1833 frigav briterne deres slaver. Dette satte de danske øer yderligere under pres, da De Britiske Jomfruøer ligger særdeles tæt på St. Thomas og St. Jan. Fra sidstnævnte ligger øen Great Thatch Island ved Tortola så tæt på, at man kan svømme mellem øerne. Med andre ord: Friheden lå en svømmetur væk fra St. Jan for en sulten ufri.

Peter von Scholten måtte handle og atter appellere til Danmark for at få tilsendt mere mad: Han berettede i juli 1834, at man patruljerede langs kysterne for at sikre, at oprørske slavegjorte ikke fik kontakt med de frigivne engelske, samt at han på regeringens vegne havde indgået en kontrakt med det nordamerikanske handelsselskab Rogers & Co. for at sikre, at slavebefolkningen blev mæt. Foreløbig med en kontrakt på 1.500 fade majsmel og 500-1.000 tønder sild.¹⁶ I 1837 slog katastrofen for alvor til: En altødelæggende orkan passerede St. Thomas og St. Jan, hvor også slavelandsbyerne blev ødelagt.

Sildeeventyr i Kattegat

Fra midten af 1820'erne og cirka 10 år frem blomstrede økonomien i moderlandet Danmark. Det var den store kornhandels tid, og eksporten af korn fra Danmark gik strygende til England og Holland. Dette kunne tydeligt mærkes i Kalundborg, der med sit store landbrugsopland og gode, næsten altid isfri havn nød godt af denne handel. Kvaliteten af byggen fra godset Lerchenborg blev vidt berømt, og handelslivet i byen blev udviklet.¹⁷ Fiskeriet, der ellers ikke havde en lang tradition bag sig på egnen, blomstrede også. Der forekom i disse år et sandt sildeeventyr i Kattegat, og Kalundborgs fiskemarked blev oversvømmet med sild. Man havde ikke anvendelse for disse fisk i fersk

¹⁴ 1831 Arkivsamlings: Dansk Vestindien Arkivskaber: Generalguvernementet Arkivserie Kopibog for skrivelser til Kongen Indhold 1826-1833 Folio nr. 215.

¹⁵ 1832 Arkivsamlings: Dansk Vestindien Arkivskaber: Generalguvernementet Arkivserie Kopibog for skrivelser til Kongen Indhold 1826-1833 Folio nr. 240.

¹⁶ 1834 Arkivsamlings: Dansk Vestindien Arkivskaber: Generalguvernementet Arkivserie Kopibog for skrivelser til Kongen Indhold 1826-1833 Folio nr. 125.

¹⁷ Nyberg & Riis 1987, 36-37.

tilstand, der ofte måtte pløjes ned som gødning, når de store ladninger kom ind, da markedet ikke kunne bære de mange fisk. Dette fik Sjællandsposten til at reagere med et forslag i maj 1838, da silden jævnligt måtte sælges for 4-6 skilling olen, i nutidspenge svarende til 10 sild for en øre.¹⁸ Opfordringen lød: „at vore Kiøbmænd ville gøre denne paa andre Steder savnede Artikel til Gjenstand for videre Forhandling og Udfærsel, enten i nedsaltet, røget eller tørret Tilstand.“¹⁹

Avisens opfordring lå i tråd med, hvad fremtrædende mænd i byen så af muligheder, for et sildesalteri blev etableret på Kalundborg Havn det følgende år. I en lille bog fra 1854 beskriver en af byens købmænd, M.M. Lund, hvorledes man fik etableret et sildesalteri for at udnytte de mange fisk. En gruppe på fire mænd tog initiativ til at etablere salteriet. Det var købmand Peter Lassen, konsul og købmand H.C. Hellesen, proprietær Barner fra Kalundborg Slots Ladegård samt greve Christian Cornelius Lerche til Lerchenborg.²⁰ Det var dermed de førende mænd i Kalundborg, der tog dette initiativ. Både Barner, Lerche og Hellesen var desuden ledende medlemmer af Holbæk Amts Økonomiske Selskab, der blev stiftet i 1815 og havde til formål at: „virke i Holbæks Amt til offentlige Foranstaltningers Fremme, forsaavidt dette kan være passende, samt at opmuntre til Flid og Sædelighed, alt i den Hensigt at forøge Velstand og bestyrke Kjærlighed til Kongen og Fædrelandet.“²¹ Med andre ord var det et patriotisk foretagende, der på lokalt plan forsøgte at højne økonomisk udvikling og viden lokalt og dermed nationalt.

Hvis man ser nærmere på de ledende medlemmer af dette selskab, de såkaldte 'ordentlige medlemmer', var det, ikke overraskende lokale gods-ejere som eksempelvis Castenshiold-familien og købstædernes købmænd med mange handelskontakter. Hvis man ser nærmere på de 'overordentlige medlemmer', altså hvad der i dag ville svare til et repræsentantskab, dukker der i årene 1836-40 et opsigtsvækkende navn op: generalguvernør Peter von Scholten. Herrerne i Kalundborg har altså haft mulighed for at vide, hvor hungrende man var efter sild i Vestindien, og man har haft en central kontaktperson samme sted. Handelspotentialet har ligget klar, og Hellesen & co. var ikke sene til at udnytte denne chance. Ligeledes kan man tænke sig, at von Scholten i en desperat situation har brugt alle sine kontakter for at få sild til De Vestindiske Øer.

28. januar 1839 sendte Chr. Barner en ansøgning til Kalundborg Havnekommission, hvor der ansøgte om tilladelse til at opføre en bygning, der var: „30 Alen lang, 12 Alen bred og af Høide omtrent 4 Alen. I Henseende til Materialerne er det vor [xx] at den Bygning egentlig kun kan ansees som et slags

18 En ol = 80 stk. En skilling omregnes i 1872 til 2 øre.

19 Sjællandsposten 9. maj 1838.

20 Lund 1857, 22.

21 Holbæk Amts Økonomiske Selskab 1836-1840, 5.

*Skuur, skulle sammes Sider og Tag beklædes med Brædder (...)*²² En alen svarer i nutidsmål til 63 cm. Skuret var dermed 18,9 meter langt, 7,56 meter bredt og 2,52 meter højt. Det var således et skur af en vis størrelse. Tilladelsen kom måneden efter med betingelsen, at der skulle betales en afgift på fire rigsdaler sølv for hver 100 kvadrat alen, og at aftalen kunne opsiges med et års varsel for begge parter.²³

Til drift af salteriet ansattes en forhenværende salteriejær fra Jylland samt nogle jyske kvinder, der efter deres rygter skulle kunne nedsalte 24-30 tønder sild om dagen.

At man måtte ty til jysk ekspertise, var logisk. Hvis man ser på kosten i Danmark i 1800-tallet blandt kystbefolkningen, indgik fisk naturligvis i den daglige mad, men det var især ved vestkysten og i Nordjylland, at fiskere havde nok fangst til at sælge fisk videre. Forbrug og saltning af fisk har været til eget brug, muligvis en smule salg ved markeder, men i lille målestok.²⁴ Saltning af sild har siden middelalderen været udbredt især i de østlige Limfjordsbyer, men da Vesterhavet brød igennem ved Agger Tange i 1825 (og igen i 1828 ved Harboøre), blev vandet i Limfjorden for salt til sild, og fiskeriet på egnen blev hårdt ramt. Arbejdsløse familier klagede deres nød til regeringen og fremlagde, at dette fiskeri ikke kunne erstattes andre steder. For nogle familier blev deres erhverv således rykket til Kalundborg.²⁵

Den 29. juni 1839 søgte Lerche, Barner, Hellesen og Lassen Kalundborg Toldkammer om toldgodtgørelse for salt og staver til tønder på lige fod med den toldgodtgørelse, man fik i Limfjorden. Dette bevilgedes under forudsætning af, at sildene skulle fragtes til indenlandsk havn. Således var salteriet klar til produktion, og den 8. februar 1840 kunne skipper Haslø af Lysekihl udføre 390 tønder kalundborgske sild via København til Vestindien.

Salteriet var en succes, og grev Lerche fik virksomheden flyttet fra det skur, der udgjorde salteriet på havnen, og investerede i at bygge en ny stor salteribygning af mursten samt en anløbsbro ved Havnepark på nordsiden af Asnæs. På denne måde behøvede fiskerne ikke at skulle spille tid på sejladsgennem fjorden ind til Kalundborg Havn. Da udførslen af sild var omfattende, fik Lerche tilladelse til, at toldopsyn foretoges ved Havnepark.²⁶ Der blev allerede i 1840 desuden etableret gæstgiveri på stedet, hvilket utvivlsomt også har bidraget til en livlig trafik.

Hellesen stod for import af salt og modtog eksempelvis 120 tønder, som blev ført gennem Øresundstolden i juni 1840, og igen ses i 1844 96 tønder salt sendt til Hellesen via Nykøbing Sjælland. I Kalundborg Toldkammers journaler i perioden 1839-1850 antydes en del af aktiviteterne, og således kan det note-

22 Kalundborg Rådstue, Bro- og havnekommissionens indkomne breve m.m. 1833-1849.

23 Rigsarkivet, Kalundborg Rådstue, Bro- og havnekommissionens indkomne breve m.m. 1833-1849.

24 Folke Ax 1980, 196.

25 Lund 1857, 22.

26 Kalundborg Toldkammer Journalsager 1839-1840, 1841-1843.

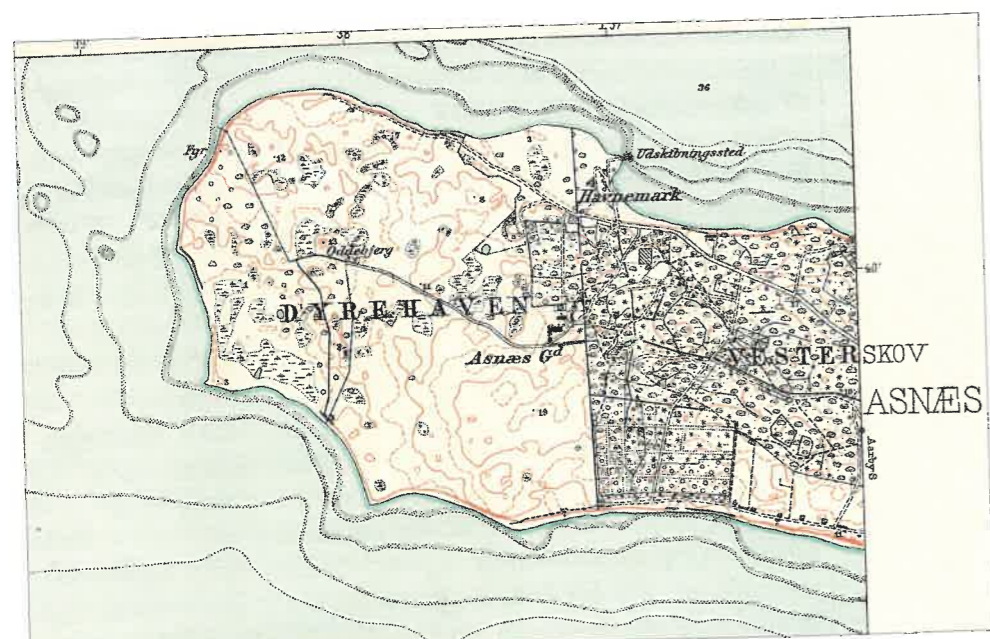

Fig. 2. Kort over Havnemark. Sildesalteriet var det sidste hus inden udskibningsbroen øverst tv. for vejen. Havnemarkens beværtning var huset på højre side af vejen, tæt på kysten. Generalstabens Målebordsblade, København 1911. Illustration: Geodatastyrelsen.

res, at folkene bag salteriet søgte om toldgodtgørelse i april 1841 for at udføre 757 tønder sild til Vestindien via København og igen i juni 1842 med 316 tønder, 1844 for 233 tønder, 1845 med 260 tønder, 1846 med 260 tønder og 1847 med 220 tønder til St. Croix ad to omgange, da de 50 af i alt 220 tønder blev afsendt med et andet skib. Hellesen og co. har sendt deres last med skibe med kurs mod Vestindien via København. Skibe, hvor de har kunnet købe sig plads til deres tønder med saltede sild til St. Croix.

Da Hellesen i maj 1848 søgte om toldgodtgørelse for sammenbundne staver fra Helsingborg, fik han dog afslag.²⁷ Staverne til tønderne blev importeret fra Sverige, hvor sildesalterierne var et stort erhverv, og der var kun toldgodtgørelse for indenlandske produkter.

Fra 1. juli 1849 blev firmaets eksportvarer hjulpet til en nemmere sagsgang af en ny lovgivning, da en midlertidig lov om handel og skibsfart på St. Croix friholdt indenlandske fortoldede varer fra yderligere told. Dog var salteriets dage snart talte.

²⁷ Kalundborg Toldkammer Journalsager 1847-1849.

Salteriets endeligt

Ifølge M.M. Lund var det vestindiske eksportmarked vitalt for salteriet i Kalundborg, da udenlandske havne i Østersøen ellers forsynede det øvrige marked med saltede fisk. Da de ufri blev emanciperet i Dansk Vestindien i 1848, kollapsede sildesalteriet således også et par år efter i 1850. De frigivne ville ikke spise saltede sild fra Kalundborg. Hellesen opsagde sit borgerbrev som købmand i Kalundborg den 11. oktober 1850, et borgerbrev, han havde haft siden 1829, og søgte derpå borgerbrev i København som 'Grosshandler', altså grosserer, hvilket blev ham bevilget 9. november 1850.²⁸ Hellesen var dermed klar til at indtage København.

I de 10 år sildesalteriet eksisterede, nåede man ifølge M.M. Lund at producere 13.500 tønder sild og at udbetale løn til fiskere og salteriets arbejdere for 60.000 rigsdaler.²⁹ Desværre angav M.M. Lund ikke sine kilder, men i toldkammerets noter i Kalundborg har det i kompensationsansøgningerne drejet sig om knap 2.500 tønder til Vestindien. Toldkammerets notater er dog ikke komplette, og derfor er det svært at efterprøve Lunds påstand om de mange tønder, men under alle omstændigheder har der været tale om en ret omfattende lokal produktion af saltede sild i Kalundborg.

Hvis man skal tro Illustreret Tidende fra 1862, tog befolkningen i Kalundborg lukningen af salteriet tungt, og man gav befrielsen af de vestindiske ufri skylden: „Nu er Kallundborg just ikke nogen livlig By at see til, men det er ogsaa en almindelig Talemaade, at det Eneste Kallundborg har, er en stor Fortid, og af den lever man som bekjendt kun tarvelig (...) Stor og Smaat har sammensvoret sig for at ødelægge Byen, selv de Begivenheder, hvorover den hele Menneskehed glæder sig, have draget sorte Skyer hen over Kallundborg. Hvem skulle troe, at Negeremancipationen f.eks. kunde blive til den uskyldige sjællandske Kjøbstads Skade. Og dog er det saa. Ovre på Asnæs ligger en stor Bygning, der i Aaret 1839 indrettedes til Sildesalteri; det tegnede godt og var til stor Hjælp for den fattige Kystbefolkning, der her fandt baade Arbeide og Afsætning for deres Fangst. Men Fisken var ikke synderlig god og snart solgtes den kun til Plantagerne i vores Kolonier, thi til sorte Slaver var den dog altid god nok. Men da Slaverne blev frie, sagde de ogsaa Farvel til den tørre, kallundborgske Sild, Salteriet gik ind og – Negeremancipationen blev betragtet med heelt onde Øjne i Kallundborg. Saaledes kan stor Tue vælte et lille Læs...“³⁰ Det er heller ikke svært at forestille sig, at levebrødet for fiskere, bødkere, vognmænd, salteriarbejdere, smede og ikke mindst gæstgiveri var hårdt ramt af lukningen af salteriet.

²⁸ Privatarkiv Hans Chr. Hellesen, grosserer.

²⁹ Lund 1857, 24.

³⁰ Illustreret Tidende, 21. dec. 1862.

Fig. 3. Papaya fra provisionsgrunde, St. Thomas, 2018.
Foto: David W. Knight Sr.

Fig. 4. Mandeltræ fra provisionsgrunde, St. Thomas, 2018.
Foto: David W. Knight Sr.

Nutidige aftryk

I Vestindien er aftrykket tydeligt. Her findes de saltede fisk fra den koloniale tid i den madkultur, der opstod blandt de ufri i hele Caribien. Således er begrebet 'ground provisions' i dag stadig betegnelsen for flere slags næringsrige grøntsager. Kød i retter med disse grøntsager består ofte af saltede fisk, på trods af at øerne i Caribien er omgivet af et hav fuldt af spise fisk.³¹ I landskabet findes, især på St. John og St. Thomas, stadig planter fra provisionsgrundene, der vokser vildt i byerne samt i skove blandt ruinerne fra plantager og slave-landsbyer. Provisionsgrundene forblev nemlig efter emancipationen en vigtig

³¹ Gode opskrifter findes f.eks. på caribbean-pot.com

Fig. 5. Foto 2019, Havnemark. Bindingsværkshuset til venstre er det gamle gæstgiveri. Huset til højre er rester af sildesalteriet. Foto: Mads Findal Andreassen.

kostkilde for befolkningen. Dyrkningen af disse grunde fortsatte frem til midten af 1900-tallet. Disse afgrøder er dermed gået ind i den nuværende lokale madkultur på linje med majs mel og saltede fisk. Øerne er den dag i dag desuden stadig afhængige af en stor import af fornødheder fra omverdenen.

I Kalundborg er aftrykket mere beskedent, men ikke mindre tankevækkende.

Som fysiske tegn på den glemte forbindelse ses bygninger ved Havnemark på Asnæs. Dele af salteriets murstensbygninger brændte i 1962, men både salteri og gæstgiveriets bygning står endnu som tavse beviser på en næsten glemt forbindelse mellem Kalundborg og de Dansk Vestindiske Øer. Som vidnesbyrd om relationer mellem lokale forhold i Danmark, vejrforhold i Vestindien og international politik samt et kolonialt system hvilende på menneskers ufrige arbejde, der var prisgivet moderlandets prioriteringer.

Arkiverne i Danmark bugner af kilder til dansk kolonihistorie. Her kan man finde dokumentation for byggerier og handel og læse beretninger fra øjenvidner, embeds-, militær- og forretningsfolk. Sildesalteriet i Kalundborg var således også at spore i arkiverne. Det er tydeligt, at et tætmasket handelsnetværk i alle koloniens leveår var en betingelse for, at udbyttet fra øerne blev

skabt. Sildene er desuden et godt eksempel på, hvor essentielle forbindelserne til omverdenen var, for at kolonien kunne fungere.

Denne lokale forbindelse mellem den danske provins og Vestindien har i samtiden betydet levebrød for mange i købstaden, et oplagt investeringsobjekt for entreprenante forretningsmænd, som udnyttede en kolonial handelsøkonomi i en ekstrem situation og i dette tilfælde, også bogstaveligt talt, en grundlæggende kostkilde for mennesker i den danske koloni.

Om forfatteren

Karen Sivebæk Munk-Nielsen er cand.mag. i historie og er overinspektør for Historie, etnologi og arkiv på Museum Vestsjælland. Hun har i perioder beskæftiget sig med dansk kolonihistorie i både forskning, foredrag og udstillinger. Kontaktoplysninger: Museum Vestsjælland, Klosterstræde 18, 4300 Holbæk, kmn@vestmuseum.dk

Litteraturliste

Bjerregård, N.-J. 1986: *Provinsbyernes Vestindienhandel – omfang og organisation*. Speciale, Historisk Institut, Aarhus Universitet.

Bærentzen, E. 1856: *Danmark i Billeder, 1852-1856*, København.

Fog Olwig, K. 1980: *Vestinderne – fra dansk slaveri til amerikansk masse-turisme*, Holte.

Fog Olwig, K. 1981: Nye (og gamle) angrebsvinkler i kolonihistorie: Vestindien. *Fortid og Nutid*, Hefte 2, 242-254.

Folke Ax, C. 2009: *Kost og kystsamfund*, I: Hyldtoft, O. (red): *Kost og spisevaner i 1800-tallet*, 183-207. Københavns Universitet, Viborg.

Gøbel, E. 2015: *Vestindisk-Guineisk Kompagni 1671-1754*, Syddansk Universitetsforlag.

Hall, N.A.T. 1992: *Slave Society in the Danish West Indies*, Jamaica.

Holbeks Amts Oeconomiske Selskabs Forhandlinger og Foretagender for Aarene fra 31. decbr. 1836 til 31. decbr. 1840, København 1841.

[u.f.] 1862: *Illustreret Tidende*, 21. dec.

Lund, M.M. 1854: *Optegnelser om Kallundborg Kjøbstad, nedskrevne i 1854*. København.

Nyberg, T. og T. Riis (red) 1987: *Tiden 1830-1980. Kalundborgs Historie*, Bd. 2: *Industrien i Kalundborg*, Næstved.

Oldendorp, C. G. A. 1777: *Geschichte der Mission der evangelischen Brüder auf den Caraibischen Inseln St. Thomas, S. Croix und S. Jan*. Leipzig.

Olsen, P.E. 1988: *Toldvæsenet i Dansk Vestindien 1672-1917*. Toldhistorisk Selskab, Viborg.

Olsen, P.E. 2001: *Fra ejendomsret til menneskeret*, I: Nielsen, P. (red): *Fra slaveri til frihed*. Nationalmuseet.

Thode Jensen, N. 2006: *For slavernes sundhed: sygdom, sundhed og kolonialadministrationens sundhedspolitik blandt plantageslaverne på St. Croix, Dansk Vestindien, 1803-1848*, upubl. ph.d.-afhandling, Københavns Universitet.

N. Thode Jensen, G. Simonsen og P.E. Olsen 2017: *Reform eller revolution 1803-48*. I: Olsen, P.E. (red): *Vestindien St. Croix, St. Thomas og St. Jan*. København.

Vibæk, J. 1966: *Vore gamle tropekolonier, Danmark*, Bd. 2, 2. udgave. København.

West, H. 1793: *Bidrag til Beskrivelse over St. Croix med en kort Udsigt over St. Thomas, St. Jean, Tortola Spanishtown og Crabeneiland*, København.

Internetreferencer

De la Rosa, C. 2014: *Taro With Stewed saltfish Caribbean Comfort Food*, <http://caribbeanpot.com/taro-with-stewed-saltfish-caribbean-comfort-food/> (Juli 2018)

Arkivmateriale

Bro- og havnekommissionens Indkomne breve m.m. 1833-1849, Kalundborg Rådstue, Rigsarkivet.

Dansk Vestindien Arkivskaber: Generalguvernementet Arkivserie Kopibog for skrivelser til Kongen, Rigsarkivet.

Kalundborg Toldkammer 1701-1939 Journalsager, Rigsarkivet.

Kopibog for bro- og havnekommissionen 1798-1889, Kalundborg Rådstue, Rigsarkivet.

Privatarkiv, Hans Christian Hellesen, grosserer (d.1879), Rigsarkivet.